

УДК 81 (477)(092)Слинько

Р.О. ХРИСТІАНІНОВА, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови,
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600
E-mail: khrystianinova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

НАУКОВІ ОБШИРИ ПРОФЕСОРА ІЛАРІОНА СЛИНЬКА

Рецензія на: **О.В. Кульбабська, Н.О. Шатілова. Ім'я в науці: Професор Іларіон Слинько: монографічно-довідкове видання.** Чернівці, 2019

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича 2020 року урочисто відзначив свій 145-річний ювілей. Отож цілком закономірно до цієї пам'ятної дати вийшло друком монографічно-довідкове видання, присвячене життю і науковій творчості одного з очільників граматичної школи на Буковині, мовознавця, який заклав основи історичного та сучасного синтаксису, збагатив його концептуальні засади власними спостереженнями та висновками, — професора Іларіона Слинька. Вихід у широкий читацький світ рецензованої книжки започатковує серію «Історіографія мовознавчої науки в Чернівецькому університеті».

Упорядниці презентованої праці поставили за мету розкрити основні грані наукової та науково-методичної діяльності видатного українського граматикиста, повернути до наукового обігу його плідні ідеї та концепції. Для реалізації задуму Олена Кульбабська й Наталія Шатілова зібрали під ошатною обкладинкою різночасові статті Іларіона Іларіоновича, раніше не відомі або мало відомі науковій громадськості архівні матеріали, спогади онука й учнів про свого Навчителя, вітальні адреси. Це дало змогу вияскравити творчу неординарність професора Слинька, оприявнити Я-науковця, довести актуальність його праць та ідей для сучасної лінгвоукраїністики.

Цитування: Христіанінова Р.О. Наукові обшири професора Іларіона Слинька (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 122—127.

Книжка складається з передмови, двох розділів і додатків. Їх унаочнено багатим ілюстративним матеріалом — фотокопіями документів (прикметно, що рядками його незабутнього почерку з автобіографії обрамлений і портрет на обкладинці), унікальними світлинами Іларіона Слинька з родиною, колегами, учнями.

У передмові окреслено задум рецензованої праці й констатовано, що «основна науково-педагогічна діяльність Іларіона Слинька в Чернівецькому університеті припала на 70—80-ті рр. ХХ ст., на часи тоталітаризму й переслідування за обстоювання національної специфіки української мови. Панівна політика мовної асиміляції не давала змоги по-справжньому, повногосно розгорнутися таланту вченого, який, безперечно, міг би сказати й зробити в науці набагато більше, оскільки стояв на фундаменті кращих граматичних традицій українських граматистів попередніх історичних періодів (Олекси Синявського, Олени Курило, Степана Смаль-Стоцького, Василя Сімовича, Олександра Потєбні, Івана Огієнка та ін.)».

Перший розділ «Іларіон Іларіонович Слинько — відомий український учений і педагог» репрезентує статті «Проблеми синтаксису української мови: традиції і сучасність» (у ній окреслено коло найважливіших граматичних проблем, що перебували й перебувають у центрі дискусій на наукових конференціях, починаючи з Першої міжвузівської наукової конференції з проблем синтаксису 1962 р. і до сьогодні), «Професор Іларіон Іларіонович Слинько: лаконічно мовою біографії», «Основні аспекти дослідження синтаксису української мови в науковій концепції професора І.І. Слинька» (у підрозділі схарактеризовано авторське бачення об'єкта і предмета другого розділу граматики), «Список праць професора І.І. Слинька».

У розділі «Мовознавчі й лінгводидактичні аспекти дослідження синтаксису української мови в науковому доробку І.І. Слинька» уміщено студії чернівецького професора про особливості синтаксичного ладу української мови в діахронній і синхронній проєкціях. Саме ці проблеми 48 років поспіль перебували в центрі його дослідницьких зацікавлень.

На особливу увагу заслуговує підрозділ 2.3. «Історичний синтаксис. Синтаксис відмінків», у якому закумульовано погляди Іларіона Іларіоновича щодо проблеми формування синтаксичної системи української мови на національному ґрунті. У 60—70 рр. ХХ ст. на часі було створення цілісного опису історичних змін української мови, що активізувало уважне лінгвістичне опрацювання текстів пам'яток (грамот, актових книг, листів і універсалів, літописів, релігійно-полемічних трактатів тощо) і широкої емпіричної бази для подальших досліджень: «Синтаксис як граматичне вчення про речення, його будову, сполучення слів у ньому і досі є однією з найменш вивчених ділянок українського і взагалі слов'янського (та й не лише слов'янського) мовознавства. Майже зовсім не вивчений синтаксис історичний» (С. Бевзенко).

У численних наукових розвідках, представлених у цьому підрозділі, учений висвітлює історію розвитку окремих типів синтаксичних конструкцій та засобів вираження об'єктних, означальних і обставинних відношень,

що їх по-різному витлумачували на той час у граматиках української мови, актуалізує проблему варіантності мовних засобів на граматичному рівні староукраїнської літературно-писемної мови, по-перше, через зіставну хронологізацію XIV—XVI ст. і XVII—XVIII ст. для виявлення спільного, відмінного та еволюційного, а по-друге, через лінгвально вмотивовану стилістичну диференціацію *художній, офіційно-діловий стиль і релігійний*.

Аргументовані теоретичні засади й методологічні принципи діахронного вивчення синтаксису — об'єктивності, історизму, системності, динамічності, антропоцентризму й синергетики, які запропонував професор Іларіон Слинько, уможливили опис явищ переходу від старих форм (наприклад, знахідного відмінка від назв осіб в українських грамотах) до нових (у релігійно-полемічній літературі XVI ст., різножанрових пам'ятках XVII—XVIII ст.), установа синтаксичних позицій словоформ у структурі речення (наприклад, знахідного відмінка в ролі прямого / непрямого об'єкта; орудного предикативного; родового часу; орудного логічного суб'єкта тощо). Щоб увиразнити процеси змішування, взаємозаступлення закінчень, перегрупування і згортання парадигм, дослідник активно послуговувався інструментарієм діахронної лінгвістики, зокрема методом формального аналізу текстів писемних пам'яток (для наскрізної фіксації та інвентаризації варіантних елементів граматичної підсистеми староукраїнської літературно-писемної мови); порівняльно-історичним методом (щоб проаналізувати появу варіантів словоформ); зіставним методом (аби ідентифікувати та класифікувати досліджувані мовні явища за їхніми спільними або відмінними ознаками не лише в українській мові, а й у паралелях із білоруською, польською, російською мовами тощо); методом кількісних підрахунків (зادля встановлення динаміки варіантності морфологічних елементів, унаочнення результатів дослідження в таблицях, діаграмах).

Отже, професору Іларіонові Слиньку вдалося оприятити загальну тенденцію розвитку граматики української літературно-писемної мови не тільки як окремої лінгвальної системи, а й у тісному взаємозв'язку з народнорозмовною практикою; на широкому фактичному матеріалі довести, що паралелізм, варіантність, хитання чи сплутування мовних явищ сприяли впорядкуванню граматичного рівня мови під дією внутрішньомовних законів розвитку підсистем, іншомовних впливів, позамовних факторів, що увиразнює практичну цінність здобутих результатів.

Підрозділ 2.4. «Парадигмальний вимір речення» містить розмисли Іларіона Слинька про синтаксичне поле простого (двоскладного й односкладного) та складного речень, що охоплює граматичні, семантичні й синонімічні видозміни. Цінним є докладний аналіз повних і неповних синтаксичних парадигм, до яких мовознавець зараховує *інваріант* — «модель речення, тобто готовий для вживання предикативний зразок» і *варіанти інваріанта* — «форми речення, які визначають за найістотнішими ознаками — приналежністю до певного типу речення і предикативністю». Дослідник уточнює поняття «основної, предикативної мо-

дальності», що ґрунтується на опозиції *реальна модальність* (виражена синтаксичним індикативом, який в українській мові має форми теперішнього, минулого, давноминулого та майбутнього часів) та *ірреальна*, що її репрезентують умовний, бажальний і спонукальний способи. Відповідно до авторської концепції, *парадигма* — «така модифікація форм, яка не виходить за межі одного такого типу речення». З огляду на запропоноване визначення відомий синтаксист констатував, що витлумачення синтаксичної парадигми ширше і принципово відмінне від дефініції «морфологічна парадигма», дає змогу в динамічному аспекті уточнити концептуальне поняття «форма речення».

Наступні чотири підрозділи книги («Просте двоскладне неускладнене речення», «Просте двоскладне ускладнене речення», «Односкладні речення», «Складне речення») переконують у тому, що Іларіон Слинько для своїх статей завжди обирав мало досліджені теми, такі, що спонукали читачів до дискусії, напр.: «Другорядні чи поширюючі члени речення?», «Чи є односкладні речення?», «Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного?», «Сполучник чи сполучне слово?» тощо. Прикметно, що ці праці не втратили своєї актуальності для науковців, учителів і студентів: їх і нині охоче додають до ґрунтовних хрестоматій із синтаксису (див.: Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. Упоряд.: А. Мойсієко, В. Чумак, С. Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019).

Докладне ознайомлення з мовознавчою спадщиною Іларіона Слинька та аналітичними оглядами його праць формує уявлення про багатоглибинність і наукову глибину синтаксичних студій ученого, який усвідомлював потребу розв'язати триєдине завдання: дослідити синтаксис історичних пам'яток, діалектів та літературної мови (саме такого підходу часто бракує сучасним науковцям, котрі здебільшого беруть до уваги лише явища літературної мови). Теоретичним досягненням лінгвіста вважаємо реалізоване в узагальнювальних статтях «Роль говорів у становленні синтаксичної системи української літературної мови XIV—XVIII ст.», «Із спостережень над синтаксисом буковинських говорів», «Історія деяких синтаксичних зворотів південно-західних говорів за пам'ятками XIV—XVIII ст.» прагнення «виявити справжню картину розвитку синтаксичних конструкцій з урахуванням усієї складності історичного процесу».

Унаслідок зіставлення синтаксису південно-західних говорів з іншими українськими говорами та із загальнонаціональною літературною мовою, що є методологічно важливим, мовознавець визначає такі основні особливості діалектного синтаксису:

1) до найпоширеніших у пам'ятках XIV—XVIII ст. (а досліджено майже всі опубліковані джерела XIV—XVIII ст. південно-західного походження — українські й українсько-молдавські грамоти XIV—XV ст., євангелія XVI ст. різних видань, актові книги XVI—XVII ст., твори полемічної літератури XVI—XVII ст., літописи XVII—XVIII ст., господарські книги XVIII ст.)

належать конструкції із значенням простору, що зафіксували не тільки всі основні загальнонародні риси, а й деякі специфічні (напр., місця дії в приміщенні з прийм. **на**: *на палацех зоставивши* (Перест., 40); місця дії з прийм. **над, под, перед, межи** і знахідним відм.: *а над Тараскі кошем стояли* (Остр. л., 248); *перед ворота стою* (Я. Гав., Інт., 168); напрямку руху з прийм. **идь**: *и пришла идь колодязеви* (Няг. єв., 63) тощо. До того ж пам'ятки південно-західного походження послідовніше, ніж південно-східні, фіксують конструкції з прийм. **до** у значенні **в**: *до места Чернихова* (Жит. кн., 102);

2) паралельно з південно- і північно-східними говорами південно-західні відіграли певну роль у створенні загальноукраїнських часових конструкцій із безприйменниковими відмінками — родовим, знахідним і орудним, утім, деякі застарілі сполучення із цими відмінками джерела південно-західного походження відбили повніше, напр. родовий часу без означення, знахідний не повністю використаного часу, орудний цілком використаного часу тощо;

3) вплив південно-західних говорів на формування просторових і часових конструкцій у староукраїнський період був потужніший, ніж у часи нової української літературної мови;

4) занепад орудного знаряддя з прийменником з (*їв з лижков*, с. Шепіт Путильського р-ну) на території гуцульських говорів Буковини відбувся швидше, ніж у деяких інших південно-західних говорах;

5) орудний засобу від назв осіб у буковинських говорах типовіший, ніж прийменниковий зворот, пор.: *Передав братом, переказав сусідов, переслав сестров* (с. Бобівці, Порубне, Репуженці) і лише зрідка — *Передав через брата* (с. Товтри Кіцманського р-ну);

6) у буковинських говорах можна помітити таку закономірність: від назв немеханізованих засобів пересування частіше вживаний орудний відмінок, напр.: *Поїхав фіров у ліс* (с. Лужани, Бобівці, Киселів, Репуженці, Коритне та ін.); під час називання механізованих засобів пересування спостерігаємо значно більше хитань між орудним відмінком і прийменниковими зворотами, ніж у літературній мові, напр.: *Поїхав автобусом у Чернівці* (с. Долиняни), рідше — *Поїхав на автобусі, в автобусі* (там само). Але частіше: *Поїхав на машині*, ніж *машинов* (там само);

7) дієслова **насихчати** і **наповняти** в буковинських говорах сполучаються з інструменталем (*Насититиси хлібом, повнитиси водов* (с. Ставчани Новоселицького р-ну), але при дієсл. **наїстися, напитися** і под. — тільки родовий відмінок, як у загальнолітературній мові: *Наїстиси хліба, напитиси води* (там само);

8) при дієсловах одягання, обгортання в буковинських говорах утрадиційнився прийменниковий зворот, особливо при дієсловах одягання, напр.: *Убиратися в кептар, в сердак, в гачі* (с. Лужани, Бобівці, Киселів та ін.). Однак при дієсловах угортання, обвивання прийменниковий зворот хоч і поширеніший (*Угортатися в вереню, повивати в пелінки* (там само), проте може бути й орудний відмінок: *Угортатися веренев, повивати пелінками* (там само). З дієсловами на зразок **підперезатися** трапляється

тільки орудний відмінок: *Завперезавси поясом, підперізуєси широково крайков* (с. Брідок Заставнівського р-ну);

9) при дієсловах слабування до XVII ст. у давньоукраїнських пам'ятках ще можна знайти орудний відмінок, але далі він почав зникати під тиском звороту з прийм. **на**: «На основі свідчень буковинських говорів можна сказати, що для південно-західної діалектної смуги орудний відмінок, справді, не типовий: *Слабувати на гор'ичку, на легкі, на ноги* (с. Репужинці, Коритне, Киселів, Лужани, Порубне та багато ін.)»;

10) саме з XVI ст. почалося усталення синтаксичної системи значної частини говорів південно-західного наріччя, про що свідчить уживання абстрактної зв'язки теперішнього часу, другий знахідний відмінок, препозитивний родовий відмінок належності, давальний відмінок належності, старий знахідний відмінок від назв істот, родовий відмінок віддалення, давальний аблативний відмінок, **за** + орудний відмінок досягнення, **за** + знахідний деліберативний відмінок тощо.

Монографічно-довідкову працю завершують п'ять додатків, із-поміж яких цінним для лінгводидактики вищої школи є «Науково-методичний практикум для студентів-філологів», оскільки, виконуючи дібрані укладачами завдання, бакалаври й магістранти матимуть змогу пізнати широту прогностичних, мисленнево-ментальних і дослідницьких горизонтів професора Іларіона Слинька.

Рецензію отримано 17.11.2020

Raisa Khrystianinova, Doctor of Sciences (Philology),
Professor, Head of the Department of Ukrainian Language,
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovsky St., Zaporizhzhia 69600, Ukraine
E-mail: khrystianinova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

SCHOLARLY INTERESTS OF PROFESSOR ILARION SLYN'KO

Review of: *O.V., Kulbabska, N.O., Shatilova* (2019). *A Name in Science: Professor Ilarion Slyn'ko*. Chernivtsi (in Ukr.)

The review ascertains the creative contribution of Professor of the Chernivtsi University Ilarion Ilarionovych Slynko in philological science, represents the role of his scientific works on the historical and modern syntax of the Ukrainian language.

Keywords: *Ilarion Slynko, prominent linguists, history of language, historical syntax, syntax of modern Ukrainian.*